

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Zdeňka MATYUŠOVÁ

© 2002

ŽIVOT ANTONIJE SIJSKÉHO (ÚVAHA O ORIGINÁLNÍM STARORUSKÉM RUKOPISU)

Rukopisná kniha ze sedmnáctého století s názvem *Повесть о житии Антония Сийского* (Vyprávění o životě Antonije Sijského) patří právem k pokladům ruského slovesného umění. V současnosti je toto dílo středem zájmu zejména jako památka staroruské kultury. Tato vzácná kniha je uložena ve Státním historickém muzeu v Moskvě.

Životopisná vyprávění ze sedmnáctého století měla v ruské literatuře nejčastěji – zjednodušeně řečeno – polosvětský charakter a u čtenářského publika byla nesmírně žádaná.

Rukopisná kniha, o které hovoříme a z níž se v tomto textu podrobněji zmiňujeme i o dvou miniaturách, nás zavádí do šestnáctého století. Vypráví se v ní o skutečně žijícím člověku Andrejovi, který po skonu své manželky vstoupil do kláštera. Po složení řeholního slibu a po přijetí mezi mnichy dostal jméno **Antonij**. Zemřel v roce 1556. Ve vyprávění je charakterizován jako energický, rozhodný, starostlivý a pečlivý hospodář, milovník knih, malíř a znalec ikon.

Ovšem jak bývá v hagiografické literatuře konec konců obvyklé, skutečná fakta ze života postav byla vždy provázena autorovým výmyslem (na který měl však nesporné právo!), "obruštal" postupně různými divy a obohacovala se zázraky.

Ilustrace, které doprovázejí text, napovídají mnohé o staroruském životě – o všedních každodenních zvyklostech, o práci, o architektuře a různých stavbách.

Písemné záznamy, které se dochovaly na některých listech knihy, jsou důkazem toho, že dílo bylo napsáno v Antonijevo-Sijském klášteře v roce 1648. Společně s kláštery Solověckým a Kirillo-Bělozerským byl jedním z největších ekonomických center ruského Severu. Byly k němu připojeny desítky vesnic, klášter byl rovněž vlastníkem velkého množství orné půdy, několika solivarů, hojných stád krav a ovcí i značného počtu koní. Podle dlužních úpisů na jeho půdě pracovali najatí rolníci.

Antonijevo-Sijský klášter byl nejen velkým feudálním vlastníkem, ale i význačným kulturním střediskem. Klášterní knihovna, která obsahovala více než sedm set foliantů, se doplňovala jednak na účet postupných vkladů, jednak také knihami, kupovanými přímo za peníze.

V klášterních kobkách se knihy hojně přepisovaly, tzn. rukopisně jakoby "opakovaly". Zvláštní pozornost se přitom věnovala násobení či množení rukopisných kopií, které popisovaly a zachycovaly život zakladatele kláštera Antonije. Nově vytvořenými knihami byli obdarováni bohatí ochránci a příznivci kláštera, což přispívalo k jeho rostoucí povědomosti a proslulosti.

V současné době je bývalý Antonijevsko-Sijský klášter, který se nachází ve vesnici Sija v Chochlomogorském okrese Archangelské oblasti, pod správou a ochranou státu jako památník staroruské architektury.

Životopisné vyprávění, o němž pojednáváme, je zachyceno celkem na **141 miniaturách**. V nich jsou s výjimkou postavy Antonije všechna vyobrazení prováděna lehkou konturní (obrysovou) technikou s následujícím postupem: zpočátku se černou barvou zakresloval obrázek, potom se vše vymalovalo temperovými barvami – od průsvitných a průzračných, vyjadřujících přesné modelování, až po husté, pokrývající určité plochy listu jednolitou barvou.

Při zobrazení Antonije se dodržuje postup, jdoucí od nejranějších rukopisů, kdy se obrázek nanášel na kompaktní, pevný podkladový nátěr z běloby na "pergámenu"¹.

Tento způsob byl použit i tehdy, když se knihy začaly psát na papír. Miniatury vytvářelo několik umělců, a proto se mnohé z nich liší jak koloritem, tak chemickým složením barev. Miniatury jsou naprosto různorodé z hlediska obsahu.

Souběžně se zobrazením lidí zaujímá v umělecké výtvarné úpravě knihy významné místo **krajinomalba**, jejímž prostřednictvím je vyjádřena svérázná, osobitě drsná příroda severního kraje – četné řeky a jezera, vše obklopené hustými lesy, pahorky, vrchy a poli. A přestože má převážná většina stromů hříbovitý tvar nebo připomíná palmy s červenými kmeny a modrou korunou, nacházejí se na jednotlivých listech i obrazy stromů, které je možné spolehlivě rozpoznat – jedle, břízy, duby. To je jedna z cest, jak do miniatur pronikaly **realistické prvky**.

Značnou pozornost vyvolávají staroruskými umělci zvěčněné, přesně a detailně vykreslené vesnické a městské domy, klášterní komplexy staveb a interiéry budov. S nevídanou precizností jsou zobrazeny také architektonické detaily, jakými jsou například pásy a proužky, sloupky, vyřezávané a malbou zdobené vzory. Tato vyobrazení jsou o to cennější, že původní originální stavby ze šestnáctého století se "nepřestavěné" a nepřebudované nedochovaly.

Námětem většiny miniatur je všední každodenní život. Ve scénách ze života rolnických a panských rodin je možné vysledovat základní podmínky existence lidí a jejich národní obřady. Vyčteme z nich rovněž blízký vztah k různým předmětům, které jsou téměř vždy pokryty ozdobnými vzory. To se projevuje i ve vnitřním zařízení domů, zkrášlením nábytku mistrnou dřevořezbou, krajkou olemovanými polštáři a pokrývkami, zářivými barvami vyšívané ornamenty. Každodenní klášterní život je vylíčen a přiblížen prostřednictvím zemědělských prací a klášterním stolováním, tzv. refekcemi.

Zvláště skvělou podobu a duchaplnost dává knize její tzv. "ornament" a celková výprava – prolamovaná záhlavní kresba v podobě krajky, orámování a iniciály. Trsy světle zelené trávy pokryté slabým šrafováním se lehce prolétají ve složitém vzoru, vystínovaném na pozadí jasných barev – modré, oranžové a zlaté.

¹ Od 11. – 14. století se psalo nejen na březové kůře, ale také na zpracované, vyčištěné, tzv. "vydělannoj" kůži (nejčastěji z telat). Takto upravená kůže měla na Rusi různá pojmenování – "koža", "těljatina", později "chartija". Odborníci tento materiál označují jako "pergámen". Název je odvozen od názvu města Pergamu, kde ho zhotovovali už ve druhém století před naším letopočtem.

Později se psalo na papír. Mezníkem mezi použitím "pergámenu" a papíru je přibližně přelom 14. a 15. století, ale určitě přesnou hranici je obtížné. Papír se do Ruska dovážel. Je ovšem dokázáno, že v 16. století za vlády Ivana Hrozného a v 17. století existoval i papír ruské výroby.

Na papíru se objevovaly tzv. "vodové znaky" či filigrány" neboli průsvitky, které byly zřetelně viditelné proti světlu. Při výrobě se papír odkládal na jakousi mřížkovanou síťku, která na něm zanechávala určitý vzorek. Nejpodstatnější bylo to, že výrobce "vykládal" síťku znakem své továrny. Tyto znaky se často obměňovaly, aby se zamezilo jejich zneužívání. Podle těchto papírových znaků jednotlivých výrobců bylo možné určovat nejen dobu zhotovení toho či onoho druhu papíru, ale následně i stáří a dobu vzniku na něm napsaného textu.

Na jednotlivých listech s miniaturami je "ornament" seříznut. Ukazuje se, že při vazbě byly zpočátku okraje mnohem širší. Nyní vazba a ořízka mají ornamentální ozdobné ražení a dochovaly se na nich stopy pozlacení.

Rukopis je napsán na vysoce kvalitním papíru jedním písařem ("piscom"), jehož úhledný, zřetelný a čitelný rukopis s dovedným střídáním úzkých a širokých linií v každém písmenu prozrazuje ruku zkušeného mistra. Bohaté provedení knihy je důkazem duchovní i hmotné úrovně a vznešenosti jejích vlastníků.

Knihy v sobě zároveň tají a ukrývá nemálo záhad. Z dosud neznámé příčiny zůstal ve druhé polovině rukopisu travní ornament nedokončený – je nanesena pouze jeho kontura, zatímco slabé šrafování, které dodává listoví přirozenou vlácnost záhybů, zcela chybí. Zlato v ornamentu a iniciálech je nahrazeno jakýmsi potažením, které má duhově měňavý stříbrný odstín.

V textu chybějí některé iniciály, i když pro ně písař vynechal místo. Úplně není odhalen ani další osud knihy po jejím napsání. Pečlivě smyté a na některých místech vyřezané části, na kterých byly dříve patrně záznamy vlastníka, svědčí a hovoří o tom, že jméno majitele a místo uložení knihy byly skryty a tajeny úmyslně.

Nespornou pozornost určitě upoutá miniatura z původního rukopisu s názvem **Příchod Andreje do Kenského kláštera k opatovi Pachomijovi** z roku 1648. Na ní je Andrej zobrazen v červeném obleku "dvakrát" u vrat Preobraženského kláštera na řece Keně. Zachyceny jsou dvě následné epizody.

V jedné z nich se Andrej modlí před klášterními vraty. Dále vidíme mnicha-řeholníka, který k němu přichází a vyzývá ho, aby vstoupil do kláštera a představil se opatovi.

V popředí teče řeka Kena. Klášter, obklopený ze všech stran dřevěnou ohradou, tvoří jednotný soubor, v jehož středu je chrám, ozdobený nevelkou kupolí. Stejný povrch má i ozdobná třířadová zvonice. Zleva přiléhají ke stěnám kláštera tzv. kobky či cely a zprava hospodářská stavení.

V uvedeném rukopisu najdeme i půvabnou miniaturu s názvem **Maličký klášter postavený Andrejem (Antonijem) u řeky Jemcy**. Umělec ukazuje osamocený klášter na břehu řeky Jemcy u Temného prahu. Postavil ho Antonij po odchodu z Kenského kláštera od opata Pachomije.

Hned za klášterními vraty stojí dřevěný kostelík se stanovou stříškou a malou kupolí, vedle je velmi jednoduchá zvonice, která je znázorněna do země zaraženým sloupem, pod jehož čtyřhrannou střechou visí zvony. Pouze dvě cely se přimykají ke stěnám kláštera – společně s Antonijem v něm bylo jenom sedm lidí.

On samotný je zobrazen v pokleku s výrazným dojetím a pohnutím ve tváři. Keř a dva hříbovitě stromy symbolizují lesní houštinu, která obklopuje klášter.

Do Státního historického muzea se **Pověst o životě Antonije Sijského** dostala jako součást sbírky knih **Pavla Ivanoviče Ščukina**. Stejně jako světoznámý sběratel, mecenáš a milovník umění **Pavel Michajlovič Trefťakov** (1832 – 1898), i P. I. Ščukin pocházel z rodiny bohatého kupce. Veškerý volný čas věnoval sběratelství starobyklých předmětů. Svou kolekci, umístěnou v rodinném domě na Malé Gruzínské ulici v Moskvě, roku 1905 Ščukin daroval Historickému muzeu. Sbírkou knih obsahovala více než tisíc kusů chráněných vzácných exemplářů. Rukopisy si sběratel opatroval zejména u antikvářů a obchodníků se starožitnostmi.

Je pravděpodobné, že takovýmto způsobem byla získána i **Pověst o životě Antonije Sijského**, která je vůbec jedním z nejlépe ilustrovaných rukopisů v neobyčejně bohatých a zajímavých sbírkách Státního historického muzea.

LITERATURA

1. Благой Д. Д. История русской литературы: В 3-х тт. — М., 1985.
2. Дианова Т. Древнерусская миниатюра в Государственном Историческом музее (Житийная повесть об Антонии Сийском). — М., 1983.
3. Лихачев Д. С. История русской литературы X – XVII веков. — М., 1980.